

OSMANLI-DARFÛR MÛNASEBETLERİ

Doç. Dr. Ahmet KAVAS*

ÖZET

Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılın başından itibaren Afrika kıtasının kuzeyi ile başlayan münasebetleri ilerleyen asırlar içinde diğer bölgelerle de gelişti. 16-20. yüzyıllar arasında bugünkü Sudan Cumhuriyeti'nin batısında hüküm süren Darfur Sultanlığı da özellikle 17 yüzyıldan itibaren İstanbul ile zaman zaman yakın münasebetler kurdu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Sudan bölgesinde yayılma siyaseti karşısında Darfur sultanları Osmanlı padişahlarından yardım istediler.

Özellikle İngilizlerin 1882 yılından itibaren Afrika'nın bu bölgesinde giriştikleri sömürgeleştirme faaliyetlerini yaklaşık 35 sene Darfur sultanları engellediler. Bunların sonuncusu Ali Dinar da ülkesinin her tarafında Osmanlı bayraklarını dalgalandırmak istedi. Fakat 1916 yılında İngilizler tarafından öldürülünce toprakları işgal edildi ve bu isteği gerçekleşemedi.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Devleti, Afrika, Sudan, Darfur, Sömürgecilik.

ABSTRACT

THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND DARFUR

The relationships between the Ottoman Empire and Africa at the beginning of 16th century has make progress in the following centuries with other regions. The Sultanat of Darfur which had dominated on the western of actual Sudan between 16-20th centuries had very close reports from time at time notably from 17th century with Istanbul. The Sultans of Darfur had asked the help of Ottoman Empire against the policy of the expansion of Kavalalı Mehmed Ali Pasha, Governor of Egypt, in the region of Sudan. From 1882, the sultans of the Darfur blocked the colonial activities of England in this region of Africa almost during 35 years. And Ali Dinar, the last sultan of Darfur, had wanted to make float the Ottoman flag in all regions of his country. But, his wish does not take place because of its death by the Englishmen in 1916 and its territories were colonized.

Keywords: Ottoman Empire, Africa, Sudan, Darfur, Colonialism.

* İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü.

Afrika'nın yüzölçümü itibarıyla en büyük devleti Sudan Cumhuriyeti'dir. Toplam 2.505.810 km²'yi bulan geniş toprakları üzerinde otuz beş milyon kişi yaşamaktadır. Bugünkü sınırları XIX. yüzyılda Osmanlı Mısır idaresi zamanında oluşturuldu. Daha önce burada Func, Kordofan ve Darfûr sultanlıkları ile Nûbe bölgesindeki Dongola putperest krallıkları hüküm sürüyordu.

Sudan'ın bugünkü toprakları 1820-1822 yılları arasında Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa tarafından başlatılan ve onun soyundan gelen hidivler döneminde devam eden Mısır Sudan'ı adıyla tek bir idare altında bulunuyordu. Bu devasa ülke her birine "müdüriyet" denen dokuz ayrı vilayete ayrıldı.¹ Tamamından sorumlu olan ve Hartum'da oturan genel valiye ise hükümdar deniyordu.²

Hidiv İsmail Paşa zamanında gönderilen Mısır ordusu sayesinde bugünkü Sudan Devleti'nin sınırları güneyde Somali ve Uganda'ya kadar uzandı. Hatta güneybatısındaki Bahrül-Gazel bölgesi de geçilerek daha da güneye inildi ve Hattıistivâ denilen Ekvator bölgesi, batıda Kordofan ve son olarak Darfûr Mısır Sudanı'nın birer parçası oldular.

Bugünkü Sudan'ın Kızıldeniz sahilindeki Sevâkin ve Masava isimli iki önemli iskelesi bölgede hüküm süren Osmanlı idaresi boyunca son derece hayati önemi haizdi. Bu iki önemli limandan bilhassa birincisi kimi zaman bir kaymakamlık, kimi zaman da eyalet merkezi oluyordu. Günümüzde buradaki Osmanlı'dan kalma çok sayıda tarihi eser, diğer Osmanlı vilayetlerinde ayakta kalabilenler gibi, kendi hallerine terk edilmiş vaziyette kurtarılmayı bekliyor.

¹ Ali Sâib, *Coğrafya-yı Mufassal Memâlik-i Devlet-i Osmâniyye*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1304, s.612.

² P. M. Holt, *The Mahdist State in the Sudan 1881-1898*, Oxford University Pres, Oxford 1958, s.9.

Günümüz Sudan toprakları içinde kurulan ilk yerli sultanlık 16. yüzyılda güçlenen ve merkezi Sinnâr şehri olan Func Sultanlığı idi.³ Bu sultanlık Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 1821 yılında yıkılana kadar Sudan tarihinin en önemli mahalli idaresi olarak hâkimiyetini korudu. Osmanlı-Mısır askerleri için kurulan Kesela ve Hartum'un olduğu yerlerdeki ordugâhlar kısa zamanda birer şehre dönüştüler. Öyleki Sinnâr'ın yerini Osmanlı Mısır idaresi döneminde kurulan Hartum şehri aldı ve yeni başkent yapıldı.

Mısır idaresindeki Sudan önce yedi "müdüriyet" ve üç "muhafızlık" adıyla on idari birime ayrıldı. 1820'li yıllarda şekillenen bu yeni idari yapıda merkezi Hartum olarak belirlenen Sudan ülkesinin Dongola, Berber, Hartum, Sinnâr, Darfûr, Kordofan, Keselâ isimli müdüriyetleri ve Fâşûda, Sevâkin ve Bahrül-Gazel muhafızlıkları vardı.⁴

Bu dönemde Sudan'ın bazı bölgelerinde ziraat geliştirildi ve pamuk üretimine önem verildi. Ayrıca eski dönemlerde olduğu gibi Mısır ordusuna çok sayıda Sudanlı asker alındı. Ülkede hem kendi özel birlikleri, hem de ticarî güçleriyle öne çıkan yerli idareciler vardı. Özellikle bunların içinden Zübeyir Rahme Mansur Paşa (ö.1913) Sudan'a ilgi duyan herkesin tanıdığı bir kişi oldu. Daha ziyade köle ticaretiyle uğraştığı için epeyce zenginleştiği iddia ediliyordu. Onun bölgedeki gücünü bilen Mısır Hidivleri'nin epeyce bir süre kendisiyle anlaşma girişimleri boşa çıktı. Fakat onun daha önce bazı sıkıntılar yaşadığı tarihî Darfûr Sultanlığı'nı Mısır adına ele geçirebileceğini düşünerek bir kez daha yardımını istediler. Sonunda bu muratlarına eriştiler ve 1874 yılında Zübeyir Paşa burayı alarak Mısır'a bağladı. Ne var ki Mısır Hidivi onun artan gücünden iyice çekinmeye başladı. Darfûr'daki bazı gelişmelerden

³ Carolyn Fluehr-Lobban ve dğr., *Historical Dictionary of the Sudan*, The Sacrecrow Pres, London, 1992, s. 60-63

⁴ Mehmed Mihrî, *Sûdân Seyâhatnâmesi*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1326, s. 308-327.

şikâyette bulunmak üzere Kahire'ye gelmesini fırsat bilerek onu burada alıkoydurdu ve bir daha geri dönmesine müsaade etmedi.⁵

Zübeyir Paşa bu seyahati öncesinde bütün yetkilerini oğlu Süleyman'a bıraktı. Mısır ordusunda görev yapan İngilizler oğlundan ve diğer komutanlarından rahatsızdılar. Önce Darfûr valiliği yapan oğlunu buradan alarak Bahrül-Gazel valisi yaptılar. Ardından Süleyman'ın İngilizlerle arası açıldı ve komutanlarından birisi hariç tamamı hile ile öldürüldü. Sağ kalan komutan Rabih b. Fazlullah ise kendine bağlı birlikleri alarak Çad Gölü bölgesine geçti. Yaklaşık yirmi sene burada kurduğu devletiyle Avrupalı sömürgecilerin bölgeye girişini geciktirdi. 1901 yılında Fransızlar tarafından öldürülüp ordusu dağıtılan kadar Avrupalılar'ı epeyce korkuttu.⁶

DARFÛR SULTANLIĞI

Günümüz Sudan Devleti'nin batısında yer alan Dârfûr bölgesi tarih boyunca kendine has bir insan kitlesine sahipti. İlk önce Dâcû, ardından Tuncur kavimlerinin yaşadığı bölgede zamanla en kalabalık nüfusu oluşturan Fûr denilen kavim etkili olmaya başladı. "Fûrlular'ın yurdu" manasına Arapça olarak bu geniş topraklara "Darfûr" adı verildi. Bu kavmin önemli kollarından birisi Kuncâra kabilesi olup bölgeyi idare edenler bunların içinden çıkmaktaydı. Diğer bir kol olan Musabbaât kabilesi ise komşu Kordofan bölgesinde bir sultanlık kurmuştu. İslâmî dönemde bu bölgeye göçen Araplar mevcut etnik yapının değişmesinde etkili oldular. Bilhassa Cüheyne ve Bakkara soylu Araplar 14. yüzyılda bu bölgeye akın ettiler.⁷

⁵ Ahmet Kavas, "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Biladu's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi", *Osmanlı Araştırmaları*, XX (2000), s. 9-35,

⁶ *A.g.m.*

⁷ Carolyn Fluehr-Lobban ve dğr., *a.g.e.*, s.47.

Müslümanların bölgeye gelmesiyle birlikte burada kurulan Darfûr Sultanlığı'nın tarihi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 16-17. yüzyıllarda komşuları olan Vedây ve Kordofan sultanlıklarıyla aynı dönemde kurulduğu zannedilen Darfûr Sultanlığı'nda toplam on sekiz sultan hüküm sürdü. Bu sultanların ilki Süleyman Solonc olup bu sultanlık konusunda ilk toplu bilgilere 1803 yılında buraya gelen ve sekiz yıl kalan Tunuslu Muhammed b. Ömer et-Tunusî'nin eserinde rastlanmaktadır.⁸ Farklı dönemlerde bölgeyi gezen Avrupalılar'dan da burası hakkında bilgi verenler oldu. Özellikle 1793-1796 yılları arasında buraya gelen İngiliz seyyah Browne, 1881-1883 yılları arasında önce Mısır, ardından İngilizler adına Darfûr valisi olan Avusturyalı Rudolf von Slatin ve 1894 yılında burayı dolaşan Gustav Nachtigal isimli Alman seyyahın verdiği bilgiler önemlidir. Bir de Lübnan asıllı Ne'ûm Şükayr isimli memur Darfûr sultanı İbrahim'in imamı Şeyh Tayyib'den aldığı bölge tarihi hakkındaki son derece kıymetli bilgileri *Târihü's-Sûdân* isimli kitabında yayınladı.⁹

Darfûr'un ilk sultanı olarak her ne kadar Ahmed el-Ma'kûr'un adı kurucu olarak geçse de hakiki manada bu bölgeyi bir devlet konuma getiren Süleyman Solonc'dur (Sûlûn) ve Arap soylu olduğu yaygın kanaattir. Çünkü Arap yarımadasından Fâtîmiler tarafından zorla yurtlarından çıkarılan bedevî Benî Hilâl kabilesi önce 10. yüzyılda Güney Mısır'daki Said bölgesine yerleştirilmiş, yaklaşık bir asır burada tutulduktan sonra da daha cazip bir teklifte Kuzey Afrika'ya sevk edilmişlerdi. Bu kabileye mensup insanların geçen asırlar içinde Afrika'nın içlerine doğru yayıldıkları bilinmektedir. Darfûr Sultanlığı'nı da Benî Hilâl soyundan gelenlerin kurduğu destanvari bir tarzda anlatılır oldu.¹⁰ Bugünkü Sudan devletinin bu bölgesinde 1445-1476 yılları arasında hüküm süren Süleyman Solonc zamanında İslâm dini ilk defa

⁸ Ahmet Kavas, "Aslı Kayıp Bir Seyahatnamenin Tercüme Sertüveni: Risâle-i Sudan", *Müteferrika*, sayı: 18 (Kış 2000-2), s. 141-149.

⁹ Ne'ûm Şükayr, *Târihü's-Sûdân* (thk. Muhammed İbrâhim Ebû Selîm), Dârü'l-Cil, Beyrut 1981.

¹⁰ Ahmet Kavas, "Hilâl (Beni Hilâl)", *TDV. İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 15-19.

yayılmaya başladı. Kendisinden sonra yerine oğlu Musa geçmişse de Darfûr Sultanlığı üzerinde en büyük tesir bırakanların başında bu oğlundan olan torunu Ahmed Bekir gelmektedir. Bu önemli sultanın vefatından sonra beş oğlu sırasıyla Darfûr sultanı oldular. Yalnız bu dönem komşu Vedây sultanlığıyla sıkça savaflara sahne olmuş ve Ömer ile Ebu'l-Kasım isimli iki oğlu bu savaflar esnasında öldürülmüştü. Fakat Muhammed Tayrab isimli oğlu Vedây sultanı Cevde ile anlaşarak aralarındaki düşmanlığa son verdi. Bir müddet sonra Muhammed Tayrab diğer komşusu olan Kordofan Sultanı Haşim ile mücadeleye girdi ve onu yurdundan çıkararak Func Sultanlığı'nın merkezi Sinnâr'a sığınmaya mecbur etti. Yerine oğlu İshak'ı halife tayin ederek çıktığı sefer sırasında çok sayıda yeri Darfûr'a katmışsa da henüz payitaht merkezine dönmeye fırsat bulamadan Kordofan'da öldü. İshak ile amcaları arasında çıkan taht kavgasından galip çıkan Abdurrahman oldu. Yeni sultan babası Ahmed Bekir öldüğünde henüz ana karnındaydı. Kardeşleri genç, mütedeyyin ve çalışkan olduğu için onu Darfûr Sultanı yaptılar. Ayrıca onun seçilmesinde önceki sultanın harem ağası Muhammed Kurra'nın tesiri büyük oldu ve karşılığında ona başvezirlik verildi. Başvezir Kordofan'a bir sefer düzenleyerek ele geçirdi ve bizzat kendisi orada kalarak birkaç yıl idaresini üstlendi.¹¹

Sultan Abdurrahman'ın hakimiyeti esnasında Nûbe bölgesinden Darfûr'a çok sayıda göç olurken Sinnâr merkezli Func Sultanlığı tamamen gücünü kaybetti. İslâm dini Darfûr'da daha fazla yayıldığı gibi ticaret gittikçe artı. Mısır ile karşılıklı ticarî münasebetler başladı. Osmanlı Padişahı'na gönderdiği hediyeler karşılığında kendisine de İstanbul'dan hediyeler ihsan edildi. 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgali esnasında Darfûr Sultanının Napolyon Bonapart ile haberleştiği bilinmektedir. Hatta Fransız ordusundan kaçan bir Memlûk Darfûr'a iltica etmişse de sultana karşı suikast düzenlediği için öldürülmüştü.

¹¹ Abdülfettâh Makled el-Ganîmî, *El-Arabî li'l-İ'lân ve'n-Neşr*, Kahire 1986, s.170-187; P. M. Holt, "Dâr Fûr", *a.g.m.*, s. 126.

Afrika'daki bütün mahalli sultanlıklar gibi Darfûr Sultanlığı da Osmanlı Devleti'ne sadık bir şekilde bağlılığıyla bilinmekteydi. İstanbul'a gönderdikleri elçileriyle Padişaha hediyeler takdim ederken karşılığında Osmanlı Devleti de kendilerine büyük bir yakınlık gösterip yardım ediyordu. Hatta 25 Nisan 1792 (3 Ramazan 1206) tarihinde Darfûr Sultanı Abdurrahman İstanbul'a bir elçi gönderdi. Elçi Padişaha hediye olarak dört tevâşî köle ve bir torba hind hurması (demirhindi) getirdi. Ayrıca Padişaha hitaben yazdığı mektubunda Darfûr yakınındaki Nûbe krallığının kafirleriyle savaştıklarını ve cihat ettiklerini bildiriyordu. Yine bu dönemde Mısır'daki Osmanlı idaresine bağlı görevlilerin Darfûrlu tüccarlara zulüm seviyesinde baskı uyguladıklarını bildirerek bundan vazgeçmeleri için Padişahın bir ferman göndermesini talep etti.¹²

1801 yılında Sultan Abdurrahman'ın vefatıyla yerine başvezir Kurra'nın girişimiyle oğlu Muhammed Fazıl sultan oldu. Yeni sultan kendisiyle anlaşamadığı için birkaç sene sonra onu öldürttü. İktidarı uzun sürmekle birlikte Darfûr'a fazla faydası olmadı ve ülkesi bu dönemde epeyce geriledi.

Osmanlı Devleti Darfûr Sultanları ile münasebetlerini sürdürmeye devam etti. Burası hakkındaki alınan bilgiler bizzat İstanbul'a kadar gelen Darfûr elçilerinin anlattıklarına dayanıyordu. Ayrıca Trablusgarp eyaletinin güneyinde kalan mahalli sultanlıklarla yapılan ticari seferler sırasında bölgeye gidip gelenlerin oralarda görüp işittiklerinden de istifade ediliyordu. Bu arada Tunus asıllı Muhammed b. Ali isimli bir alim Sudan üzerinden Darfûr ve Vedây sultanlıklarına bir seyahat düzenledi. Burada yaşayan Müslüman ve putperest toplulukları yakından gördü. Sonunda Sahra çölünden Trablusgarp'a gelerek buradan ülkesine döndü. Seyahati boyunca yaşadıklarını kaleme aldığı Arapça (Risale-i

¹² BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HH. (Hatt-ı Hümâyûn), belge n.:4770, Tarih: 3 Ramazan 1206.

Sudan) isimli eseri 1846 yılında Türkçe'ye tercüme edildi ve (Risâle-i Terceme-i Sudan) adıyla basıldı.¹³

Tunuslu seyyahın anlattıklarına göre Darfûr'un kuzey ve doğusundaki Araplar ve Berberiler çadırlarda yaşıyorlardı ve bunların sayısı elli bin kadardı. Geriye kalan birkaç milyon civarındaki insan ise meskun mahallerde ikamet ediyordu. Dağlık bölgedeki kabileler ise vahşi bir hayat sürmekte olup medeni kimselere hiç karışmıyorlardı. En büyük ve önemli ticaret merkezi Kubbe kasabası olmakla birlikte sultanın oturduğu idari merkez el-Fâşir kasabası idi. İkisi dışında da çok sayıda kasaba mevcuttu. Evleri Sudan'ın diğer bölgelerindeki gibi topraktan olup üzerleri darı samanyla örtülüydü. Havası oldukça sıcak olup Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında şiddetli yağmur yağmaktaydı. Mart, Nisan ve Mayıs ayları ise en sıcak ve kurak aylardı. Yüksek yerlerde buğday ve arpa yetişirken alçak yerlerde pirinç, pamuk, tütün, domates ve karpuz yetişiyordu. Hurmaları çok olmakla birlikte lezzetsiz olup bazı vadileri ormanlarla kaplıydı. Koyun ve sığırları bol olup yağ, bal, bal mumu ve deri Darfûr'un başlıca ihraç ürünleriydi. Güney ve batı bölgelerinden gelen kervanlar bir müddet burada konaklıyorlardı. On beş bin kadar deveyle taşınan ticarî mallar buradan Kahire'ye götürülüyordu.¹⁴

Darfûr ahalisi başlıca üç farklı soydan geliyordu: Zenciler, Araplar ve Berberiler. Arap ve Berberilerle evlenen zencilerin soyundan zamanla melez bir nesil oluşmuştu. XIX. yüzyılın başlarına kadar yerli zencilerin bir kısmı putperest olup içlerinde insan eti yiyenler dahi vardı. Mısır dönemi ile birlikte Darfûr halkının tamamı Müslüman oldu. Zenciler ve Berberiler'in kendi aralarında konuştukları dilleri varsa da Darfûr halkının tamamı Arapça konuşabilmekteydi. Ahalisi arasında Kurân

¹³ es-Seyyid Muhammed b. Ali b. Zeynelâbidîn, *Tercüme-i Risâle-i Sudan (Rihletü's-Sudan)* (trc.: Seyyid b. Ali), İstanbul 1262 (1846), 91 s.

¹⁴ *A.g.e.*, s. 8-21.

okuma alışkanlığı yüksek olmasına rağmen genelde Afrikalılar'a mahsus büyücülük, sihirbazlık da yaygındı.¹⁵

Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa damadı Defterdar Mehmed Bey Hüseyin komutasında bir orduyu Kordofan üzerine gönderdi ve o zamana kadar Fûr asıllı (Fûrâvî) bir aile tarafından idare edilen burası 1822 yılında Mısır'ın eline geçti. Ancak bu esnada çıkan karışıklıklar yüzünden Mehmed Bey Darfûr üzerine yürümekten vazgeçti. Diğer taraftan komşusu Vedây sultanı Muhammed Abdülkerim Sabûn da Darfûr'a ait bir bölgeyi bu fırsattan istifade kendi topraklarına katmakta gecikmedi.¹⁶

Muhammed Fazıl'ın ölümünden sonra yerine geçen oğlu Muhammed Hüseyin'in iktidarı tahta talip olan amcası Muhammed Ebu Meyden'in tehdidi altında geçti. Bu arada Mehmed Ali Paşa Osmanlı Padişahı Abdülmecid'in 13 Şubat 1843 tarihli fermanı gereği Darfûr'un kendisine ait olduğunu iddia etti. Hatta bu niyetini gerçekleştirmek için Ebû Medyen'i desteklemeye başladı. Sefer için hazırlık tamamlandığı halde Sudan'daki vali Ahmed Paşa Ebû Vidân'ın 1843 yılı Ekim ayında ölmesi üzerine bundan vazgeçildi. Bir müddet sonra Darfûr sultanıyla Mısır arasındaki münasebetler Hidiv Said ve İsmail Paşa döneminde dostane bir şekilde devam etti. Muhammed Hüseyin ilerleyen yaşına ve artık görmeyen gözlerine rağmen devlet işlerini kız kardeşine gördürerek tahtta kalmaya devam etti.

Darfûr Hakimi Muhammed Hüseyin Mehdi İstanbul'a İbrahim Efendi adında bir elçi gönderdi. Beraberinde getirdiği ve Osmanlı Padişahına hitaben yazılan mektupta Darfûr'un Mısır ve Kordofan sınırına bitişik müstakil bir sultanlık olduğu bildiriliyordu. Burası hakkında daha önceki uygulamalarla ilgili inceleme sonucu Darfûr

¹⁵ A.g.y.; P. M. Holt, "Dâr Fûr", *EI²* (İng), II, 121-125.

¹⁶ İbrâhim Fevzi Paşa, *Kitâbü's-Sûdân beyne yedey Gurdûn [Gordon] ve Ketşinir [Kitchener]*. [y.y. : y.y.], Safer 1319., I, s.136-145.

sultanlarına eskiden bu tarafa hediyeler gönderildiği anlaşıldı. Zaten bu ve benzeri sultanlıklara hediyeler gönderilmesi ve hâkimlerinin nişanlar ihсан edilerek taltif edilmeleri Osmanlı Devleti'nin adeti idi. Darfûr sultanı da elçisiyle son derece süslü el işlemeli bir at takımı hediye gönderdi. Önceki dönemlerde olduğu gibi Mısırlı memurların kendilerine müdahalede bulunmamaları konusunda Osmanlı Padişahından yardım istedi. Çünkü Darfûr ahalisi Mısır ile alış verişini fazla olduğu için bu ülkeye sıkça gidip geliyorlardı. Adamlarının ticarî faaliyetlerinde zorluk çıkarılmayıp, bilakis işlerinin kolaylaştırılması için Mısır valisine bir ferman gönderilmesini talep etti. Darfûr sultanının talepleri göz önünde bulunduruldu ve kendisine de bir cevap yazılarak elçi İbrahim Efendi'ye verildi. Ayrıca Osmanlı Padişahının bir ikramı olarak elçiye yol harçlığı olmak üzere Maliye Hazinesinden 12.500 kuruş verildi.¹⁷

Babası Muhammed Hüseyin'in yerine geçen Sultan İbrahim hem idaresindeki bazı kabilelerle, hem de Zübeyir Rahme Mansur ile anlaşamadı ve aralarındaki düşmanlık giderek büyüdü. Aralarında kavganın başlıca sebebi Sudan yerlisi ve Bahrül-Gazel'in idaresini elinde bulunduran Zübeyir Rahme'nin Darfûr sultanından kendi birlikleri için istediği zahirenin verilmeyerek teklifinin reddedilmesidir. Bu hadise Darfûr'dan yola çıkan bir ticaret kervanındaki kölelere Mısır sınırına girdiği anda el konulmasıyla aynı döneme rastladı. Eskiden bu tarafa aralarında bazı sıkıntıların yaşandığı Mısır ile Darfûr'un arası iyice açıldı. Bunun üzerine kendisine kaymakamlık verilen Zübeyir Rahme Mısır'ın teşvikiyle güneyden hareket ederek Darfûr'u ele geçirdi. Hartum'daki hükümdar İsmail Paşa Eyyûb de doğu tarafından sevkettiği ordusuyla onu destekledi. Bu sefere toplam yüz bin kişinin katıldığı rivayet edilmektedir. Sultan İbrahim 24 Ekim 1874 tarihinde Menevâşî savaşını kaybettiği gibi hayatından da oldu ve Darfûr ilk defa Mısır Sudan'ı sınırlarına bir müdüriyet olarak katıldı. Kendi idari birimi içinde de el-

¹⁷ BOA., A.AMD., n.56/30.

Fâşir, Kebkebiye, Umm Şinkisse ve Dara adıyla dört ayrı müdüriyete ayrıldı. İsmail Eyyüb Paşa buraya giderek Zübeyir Paşa ile buluştu.¹⁸

Darfûr'un Mısır adına yeni idarecisi olan Zübeyir Paşa Dara kasabasında bir ay kaldıktan sonra Kahire'ye gitmek üzere buradan ayrıldı. Diğer taraftan Cebel Merra'ya çekilen hanedan mensupları yaklaşık kırk yıl gizli olarak sultanlıklarını muhafaza ettiler. İlk gizli sultan olan Hisâbullah b. Muhammed Fâzıl buranın yeni valisi Zübeyir Rahme'nin yanına gittiğinde beraberindekilerle birlikte Mısır'a gönderildi. Yerine geçen kardeşi Bûş ise büyük bir isyan çıkarınca Zübeyir'in oğlu ve Darfûr'daki vekili Süleyman tarafından öldürüldü. 1877 yılında Muhammed Fâzıl'ın torunu Harun Darfûr'a konan ağır vergiler üzerine isyan başlatıp buranın merkezi Fâşir'i kuşatmışsa da daha sonra o da Cebel Merra'ya çekilmek zorunda kaldı. 1880 yılında Nûr Bey Muhammed tarafından öldürülene kadar Darfûr'un gizli sultanı olmaya devam etti. Yerine Muhammed Fâzıl'ın başka bir torunu olan Abdullah Dûd Bence geçerek Cebel Merra'da sultanlığını koruyabildi.

1882 yılında İngilizler'in Sudan'ı işgali sırasında Darfûr da Mısır idaresinden koparılarak İngiltere'nin Sudan sömürmesine dahil edildi. Bunun üzerine henüz yedi yıllık bir geçmişi olan Osmanlı-Mısır toprağının elden çıkması karşısında bölgeyi bilen Osmanlı vatandaşları büyük bir üzüntü yaşadılar.

İstanbul'daki Avusturya sefaretine Kahire'de bulunan bu ülkenin genel konsolosluğundan 1884 yılında Darfûr ile ilgili bir haber ulaşmıştı. Derhal Osmanlı Hariciye Nezareti'ne gönderilen bu yazıdan anlaşıldığına göre Mısır Hidivi Darfûr'un eski hakimi Abdurrahman'ın oğlu Abdüşşâkir tarafını tutarak sultanlığa onun gelmesini sağladı. Hatta ona bir adet birinci dereceden Mecidiye Nişanı verildi. Yeni Darfûr sultanı Abdüşşâkir kendisine tevdi edilen makama geçerken ticarî alanda serbestlik sağlanacağını ve kendi topraklarında köleliğin kaldırılacağını

¹⁸ İbrâhim Fevzi Paşa, *a.g.e.*, s. 137-141.

ihtiva eden bir anlaşmayı 22 Temmuz 1884 (28 Ra 1301)'de imzaladı ve şartlarını yerine getirileceğini vaat etti. Bunun üzerine Abdüşşâkir Hartum valiliğine tayin edilen İngiliz asıllı Gordon Paşa ile birlikte Darfûr'a gitti. Fakat kendisinin yeni görevinde askersiz başarılı olması zordu.¹⁹

1881 yılında Sudan Mehdisi'nin isyanı çıkınca bir çok kimse gibi Darfûr'un gizli sultanı Dûd Bence de Mısır idaresinden kurtulacağına inanlardandı. Çok sayıda asker ve sivil memur Mehdi'ye yakınlık duyup saflarına geçti. Ancak Mehdi'nin 1885 yılında aniden ölmesi üzerine yerine geçen halifesi Abdullah Darfûr'u idare etmek üzere Zübeyir Rahme'nin öldürdüğü Sultan İbrahim'in oğlu Yusuf'u buraya vali tayin etti. Ancak Yusuf 1887 yılında Darfûr sultanlığını yeniden kurduğunu ilan etti. Bunun üzerine Kordofan'daki Osman Adem komutasındaki Mehdi ordusu Darfûr üzerine yürüyerek Sultan Yusuf'u öldürerek burayı kendisine bağladıysa da Darfûrlular Mehdi Devleti'ne rahat vermeyecek gibiydiler. Sultan Yusuf'un kardeşi Ebul-Hayrat'ı yeniden gizli sultan ilan ettilerse de el-Fâşir'i terk ederek yeniden Cebel Merrra'ya çekilmek zorunda kaldılar. 1889 yılında bu sultan köleleri tarafından öldürülünce Mehdi ordusu komutanlarından Osman Adem Darfûr'a yeniden hakim oldu. Onun da aynı yıl ölmesi üzerine yerine Mahmud Ahmed yine Mehdi devleti adına Darfûr valisi oldu. Fakat bu da iki yıl sonra İngiliz-Mısır ordusuna karşı savaşmak üzere Umdurman'a çağrılınca burayı terk etmek zorunda kaldı.²⁰

Muhammed Fâzıl'ın torunlarından Ali Dinar Zekeriya (1856-1916) bir müddet Mehdi ordusu saflarında önemli görevler üstlenen Darfûr hanedanının ileri gelenlerinden birisiydi. Hatta 1889 yılında Ebûl-Hayrât'ın öldürülmesi üzerine Darfûr'un son gizli sultanı oldu. Mehdi Devleti'nin başındaki Halife Abdullah ve ordusu 1898 yılında İngilizler karşısında yenilince Ali Dînâr adamlarını ve silahlarını alarak el-Fâşir'e

¹⁹ BOA, Y.A. Hus., n.:176/89.

²⁰ Hamdunallah Mustafa Hasan, "Dârfûr", TDV. *İslam Ansiklopedisi*, VIII, s. 490-491.

gitti ve burayı ele geçirerek kendisini resmen sultan ilan etti. Sudan'da kurulan İngiliz sömürge idaresi de kendilerine bir miktar vergi vermesi karşılığında onun sultanlığını tanıdılar. Fakat bu dönemde kendi başına bölgenin idaresini elinde tutması çok zordu. Bu yüzden Sudan'da kurulan Condominium'a ismen de olsa bağlıymış gibi davranıp o taraftan kendisini emniyete aldı ve ardından Mehdi kalıntılarıyla büyük bir rekabete girdi. Zaten bu dönemde batısındaki Vedây Sultanlığı 1909'da Fransa tarafından işgal edilmiş, Darfûr da Paris-Londra-Berlin üçgeninde kurulan masalarda Avrupalı sömürgeciler tarafından ittifakla İngiltere'nin payına verilmişti bile. İki Avrupalı sömürge devletinin menfaat çatışması arasında sıkışan Ali Dînâr bu yalnızlıktan kurtulmak için Birinci Dünya Savaşı yıllarında her zaman olduğu gibi büyük umut beslemeye devam ettikleri Osmanlı Devleti'ne büyük bir yakınlık duymaya başladı.²¹

Son Darfûr Hakimi Ali Dinar'ın tertipleyip amcasının oğlunun emrine verdiği yüz kişilik hac kafilesi Sevakin'e geldi. Bunların gelişi Mekke-i Mükerrerme Emâret ve Hicaz vilayeti tarafından 27 Aralık 1903'de İstanbul'a bildirildi. Bu hacıların hac farızasını yerine getirmelerine bir engel konulamazdı. Fakat kendilerinin buraya herhangi bir yük getirmeleri Padişah'ın iradesiyle yasaktı. Bu durumun halledilmesi konusu İstanbul'a soruldu. Gelen cevapta Darfûr hakimi tarafından Hicaz'a gönderilen malların gümrüğe tabi cinsten olmadıkları anlaşıldı.²² Zaten bu tür mallar zaman zaman Afrika'daki sultanlar tarafından "mahmil" adıyla bir heyetle gönderilmekteydi. Bu sene de aynı yolla gelecek heyet içinde idare-i Devlet-i Aliye'de bulunan Vedây hâkiminin oğlunun da bulunduğu ve bunların hac ibadetinden sonra İstanbul'a gelerek Padişaha bağlılıklarını bildirecekleri önceden haber verilmişti. Bu sebeple Darfûrlu hacı adaylarının getirdikleri malların da Hicaz'a sokulmasında bir mahzur olmadığı ve kendilerine bizzat

²¹ Ali Dinar, "Ali Dinar: The Last Sultan of Darfur", *Eastern African history : of African history : text and readings*, (ed. Patricia W. Romero), Markus Wiener Publishers, New York 1990, VII, 171-175; Tariq Nour, "Birinci Dünya Savaşı'nda Emperyalizme Karşı Türklerin Yanında Yer Alan Darfur Hakimi Ali Dinar (1898-1916)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 61, Cilt: XXI, Mart 2005.

²² BOA., İrade-i Husûsî, 9.L.1321, belge n.: 25.

Padişah'ın emriyle izin verildiği bir hafta içinde Hicaz vilayetine haber verildi.²³

Dahiliye Nezareti Muhaberatı Umumiye Dairesi Bâbîâli'ye 16 Aralık 1909'da Hicaz'dan gelen bir telgrafi ilettili. Telgrafın muhtevâsından anlaşıldığına göre Darfûr Sultanı Ali Dinar tarafından görevlendirilen Muhammed eş-Şeyh Sîmâvî Efendi Hicaz Valisi'ne müracaat ederek sultanlarının kendisine teslim ettiği emanetler ile Mekke-i Mükerrreme'ye gönderildiğini bildirmekteydi. Ayrıca Sultan Ali Dinar'ın Padişah'a bağlılığını bildirmesi için de kendisini görevlendirdiğinden bahsediyordu. Elçi Darfûr sınırları içinde henüz hiçbir ecnebi devletinin bayrağının dalgalanmadığını, Afrika'nın ortasındaki bu sultanlığın burçlarında ve kale duvarında dalgalandırılmak ve gerektiğinde Osmanlı Devleti idaresi altında olduklarını göstermek için kendilerine derhal bir Osmanlı bayrağı verilmesini ısrarla talep etti.²⁴

1914 yılında Osmanlı Padişahı Sultan Reşad'ın ilan ettiği Cihad-ı Ekber'e bütün Afrikalı Müslümanların samimiyetle sahip çıkmasında ve Trablusgarp'ta Osmanlılarla İtalyanlar'a karşı amansız bir mücadele verilmesinde Ahmed Şerif es-Senüsî'nin katkısı çok büyüktü.²⁵ Darfûr Sultanı Ali Dinar da onun vasıtasıyla bu ilandan derhal haberdar olarak Hartum'daki İngilizler'e karşı cihad ilan etmekte gecikmedi. Özellikle iki yıl boyunca İngiliz idarecilere hakaret dolu epeyce mektup yazarak onların sömürgeci damarlarını iyice kabarttı.²⁶

Darfûr Sultanı Ali Dinar Sudan'daki Samaniye tarikatı Hindiye kolunun şeyhi Yusuf Muhammed el-Emin el-Hindî'ye 11 Ocak 1916 tarihinde gönderdiği mektubunda Ahmed Şerif'in Hristiyan İtalyanlar'a

²³ BOA., İrade-i Husûsi, 16.L.1321, belge.n.: 44.

²⁴ BOA., DH.MUİ, 45-1/36.

²⁵ Ahmet Kavas, "Fransa'nın Kuzey ve Batı Afrika'da Uyguladığı İslam Siyaseti: Sultan Reşad'ın Yayınladığı Cihad Çağrısının Reddi Meselesi", *Dini Araştırmalar*, sayı: 6, (Nisan 2000), s.23-50.

²⁶ Ali Dinar, *a.g.m.*, s.172.

büyük bir zayıflık verdirdiğini ve Libya'nın Kufra kasabasında bulunan kendi adamlarına 2500 mızrak tüfek ve 500 kasa mühimmat teslim edildiğinden bahsediyordu. Ayrıca Osmanlı Sultanının da kendisine yeterli miktarda silah ve mühimmat göndereceğini bir fermanla bildirdiğini ona haber veriyordu. 28 Ocak günü Ahmed Şerif'e yazdığı mektupta ise Doğu Sudan'ın ileri gelenlerinin İslâm'ı terk ederek Hristiyanlığa geçtiklerini, kendisine de bu yönde çağrı yaptıklarını, ama kendisinin onların sözlerini dinlemediğini belirterek cihad ilan ettiğini belirtiyordu. 6 Şubat günü Kordofan'daki İngiliz valiye hitaben "Kordofan'daki cehennem valisi ve ateşlerin müfettişi" diye başlayan bir mektup gönderdi. 7 Şubat günü ise aynı valiye hitaben "Sizler kafirler ve köpeklersiniz" diye başlayan yeni yazdığı mektubunda düşmanlarının doğrudan cehenneme gideceklerini ve ölümü seçtiklerini, kendilerinin ise Allah'ın yolunda mücadele ederek şehit olacaklarını ve cennete gideceklerini övünçle ifade ediyordu. Ayrıca Osmanlı Padişahı Mehmed Reşad'ın kendisine gönderdiği fermanla çok sayıda silah ve önemli miktarda mühimmat gönderdiğini ona da sevinçle haber veriyordu. 17 Şubat günü Sudan'daki İngiliz sömürge valisi Reginald Wingate İngiltere'nin Mısır'daki yüksek komiseri Henry McMahon'a yazdığı mektupta Ali Dinar'a karşı derhal saldırıya geçilmesini istedi.²⁷

13 Mart günü Enver Paşa'ya hitaben bir mektup gönderen Darfûr Sultanı Ali Dinar Sudan'da gittikçe durumu kötüleşen Müslümanlar için cihad yapmayı hepsinin arzuladığını ve lanetlenmiş köpekler olarak gördüğü İngiliz ve Fransızlar'ın Sudan'daki Müslümanların hepsini küfre sevk ederek Hristiyanlaştırdıklarından bahsetmekteydi. Sudanlı Müslümanlar artık Hristiyanlığa geçmiş ve onların faaliyetlerini destekliyorlardı. Darfûr dışında hakiki Müslüman kalmadığını, kendi içlerinden bile bir kısmının İngilizler'in tarafına geçtiğini, ama cihada devam ettiklerini bildirmekteydi.²⁸

²⁷ A.g.y., s.172.

²⁸ A.g.m., s. 174.

Darfûr'u İngilizler'e karşı korumaya çalışan Sultan Ali Dînâr üzerine gönderilen sömürge ordusu 22 Mayıs 1916 tarihinde el-Fâşir yakınında Darfûr birliklerini yendi. Sultan da aynı yılın Kasım ayının altısında Zalengei'nin güneyindeki Kulme'de öldürüldü.²⁹ Böylece iki sömürge devleti olan Fransa ile İngiltere arasındaki ortak sınır olarak Darfûr'un batı sınırı belirlendi. Ardından kendi haline terk edilen Darfûr'a 1940'lı yılların sonunda bir hava üssü kurularak uçakların inmesi sağlandı. Bazı okullar açıldığı gibi sömürge idaresinin bölgeden azami istifadesini sağlamak üzere Kordofan'a kadar açılan demiryolu buraya kadar uzatıldı.

²⁹ Carolyn Fluehr-Lobban ve dğr., *a.g.e.*, s.15-16.